

AZ ANGOLKÖNYV ÉS A MELEGSZENDVICS

(Avagy egy „átlagos” falusi család étkezési rendje¹)

Egy olyan társadalomban, ahol a jelentős magánvagyonok néhány év alatti kialakulása nem egy gazdasági növekedés, hanem egy súlyos válság, és a lakosság által áttekinthetetlen és ellenőrizhetetlen privatizáció körülményei között ment végbe, és amelynek az eredménye a kevesek gazdagodása és a sokak elszegényedése folytán egy polarizált, dezintegrált és szegmentált világ lett, ott szinte természetes módon alakul ki és válik általánossá a gyanúsítgatás, az előítéletes gondolkodás és a bűnbakképzés. A „nyertesek” nem ritkán gondolják úgy, hogy mások – elsősorban is a „vesztesek” – azért nem vitték semmire, mert nem szeretnek dolgozni, elherdálják javaikat, nem elég tehetségesek, vagy, mert az államszocializmus idején elkényelmesedtek és inkább a segélyeket, mint a munkát választják. A többiek viszont a tulajdonhoz jutott és a gazdagodó csoportokat nem feltétlenül látják a piacgazdaság mintapéldányainak, akik „tiszteséges” és „kemény” munkával szereztek vagyont, hanem sokszor olyanoknak, akik „kapcsolataik kihasználásával”, „ügyeskedéssel”, „agresszivitással” vagy „csalással” jutottak előre.

Vagyis általános tapasztalat, hogy az emberek többségének nagyon is határozott képzeitek vannak más társadalmi rétegek és csoportok életéről, jövedelméről és életminőségéről, szegényedéséről vagy gazdagodásáról, jóllehet ezekről alig vagy egyáltalán nincsenek megbízható ismereteik. Bár az sem lebecsülendő gond, hogy az emberek megalapozott ismeretek és tapasztalatok hiányában mondanak határozott és megfellebbezhetetlen véleményt másokról, sőt ítélkeznek felettük és nyilatkoznak róluk elmarasztaló vagy kirekesztő módon, ennél is ijesztőbb, hogy ez a társadalomban bevetté és elfogadottá vált, továbbá, hogy sokan nem is kíváncsiak sem másokra, sem a tényekre.

Írásunk e probléma jegyében született, témája pedig egy látszólag semleges és hétköznapi dolog: az étkezés. A jelenséget, egy magát hol „átlagosnak”, hol „szegénynek” tekintő falusi család egy hónapjának reggelijein, ebédjein és vacsoráin

---

¹ Megjelent az „Egyenlítő” Társadalomkritikai és kulturális folyóirat II. évfolyam, 1. szám. Az adatgyűjtést és az interjúk készítését Mack Éva végezte.

keresztül igyekszünk bemutatni, remélve, hogy ezeken keresztül sokan ráismernek saját életükre és gondjaikra. És remélve azt is, hogy a tények és az ezek körül megfogalmazódó kérdések talán mégis érdekelnék valakit, olyannyira, hogy a jelenleg „divatoshoz” képest körültekintőbben járnak el, ha más társadalmi rétegekről és csoportokról – köztük a „szegényekről” – véleményt mondanak.

A PROBLÉMA ÉS A KUTATÁS

Az ezredfordulón egy nemzetközi kutatás keretében kérdőíves felvételt készítettünk az Alföld egy „lemaradó” térségében. Az egy kisvárosra és térségére (öt falu) kiterjedő ezerfős, a 18-55 éves munkaképes korúakra reprezentatív vizsgálat során – sok más mellett – feltettük azt a kérdést is, hogy „Megítélése szerint az Ön családja a településen hova tartozik? – „egyértelműen a gazdagok közé”; – „a gazdagabbak közé”; – „az átlagosok közé”; – „a szegényebbek közé”; vagy az „egyértelműen szegények közé”.” A kérdezettek önbesorolása furcsa – bár más válaszokkal adekvát és így nem meglepő – eredményt hozott. Ugyanis a válaszokból az derült ki, hogy a településeken „egyértelműen gazdagnak” senki sem tartotta családját, és „a gazdagabbak közé” is csupán 1 százalék sorolta magát. Az érintettek döntő része (67%) „átlagosként”, ötöde (22%) „szegényebbként”, 7 százaléka pedig „egyértelműen szegényként” definiálta családja helyzetét. (Nem válaszolt a kérdésre 3 százalék.)

Másként fogalmazva, egy olyan helyi társadalom képe bontakozott ki az adatokból, amelynek az ott élők önbesorolása alapján nincs jómódú (gazdag) rétege, és amely kizárólag „átlagosokból” és annál szegényebbekből áll. (Ez nem meglepő, ha számba vesszük az általuk „legégetőbbnek” tartott problémákat. Három válasz összesítése nyomán ugyanis a kérdezettek 41 százaléka „a rossz anyagi helyzetet” jelölte meg „legégetőbb” gondként, 33 százaléka a „pénztelenséget”, 27 százalékuk a „munkanélküliséget”, 19 százalékuk a „lakáshelyzet megoldatlanságát”, 16 százalékuk az „egészségi állapotot”, 10 százalékuk az „iskoláztatási gondokat” és 8 százalékuk a „család válságát”).

Az adatfelvételkor többen is hosszan elgondolkodtak azon, hogy hova is sorolják önmagukat és családjukat a településen, melyek közül az egyik legérdekesebb hangos töprengés egy 50 év feletti leszázalékolt házaspár között zajlott. „Mi a szegényebbek közé tartozunk a faluban” mondta a férfi, mire a felesége közbeszólt. „Nekünk legalább van mit ennünk. Minket, tessék az „átlagosok közé” sorolni.”

Ez a beszélgetés aztán arra ösztönzött bennünket, hogy „tartalmilag” is nézzünk utána annak, hogy vajon mit is fed az „átlagos” helyzet a vizsgált kistérségben és településeiben. Ennek körüljárására többféle módszer is „adta magát”, mi végül is az étkezés és a háztartásvezetés mellett döntöttünk. Vagyis egy önmagát „átlagosnak” besoroló családot arra kértünk, hogy egy hónapon keresztül vezessenek egy naplót

a napi étkezésekről, kiadásokról-bevételekről stb., mely feladatot természetesen a családanya vállalta és végezte el. A felvétel kapcsán az étkezéshez felhasznált alapanyagok eredete is érdekelt bennünket, ami lehetőséget adott arra, hogy a háztartásvezető – és a család – élelmiszerekkel való ellátásának a szervezésébe, hosszabb távú étkeztetési „stratégiájába” is bepillantást nyerjünk. Miután a háztartásvezetővel az egyik munkatársunk napi kapcsolatban állt, módunk nyílt arra is, hogy a reggelikkel, ebédekkel és vacsorákkal kapcsolatos különféle megfontolásokról is képet kapjunk: milyen gondok jelentkeztek a napi étrend összeállításánál, miért éppen az adott ennivalók mellett döntött, miért ezt vagy azt az ételt fogyasztják rendszeresen, vagy, hogy az érintett miként minősíti magát háztartásvezetői szerepében. A rendelkezésünkre álló keretek között a felvétel néhány általunk fontosnak tartott összefüggésével foglalkozunk.

A CSALÁD

A vizsgált család több szempontból is „átlagosnak” tekinthető. Egyfelől nagyságát, másfelől összetételét tekintve, hiszen egy négy fős, együtt élő szülőkből és két gyerekből álló tipikus családról van szó. Továbbá a hazai viszonylatban szintén tipikus kétkeresős modellt jeleníti meg a család, amennyiben a férj és a feleség is munkavállaló volt a vizsgálat idején.

A családfő, János, 1962-ben született, vagyis a felvétel idején 40 éves volt. Szülei a mezőgazdaságban dolgoztak. Apja a vizsgálat időszakában a kárpótlási földjén gazdálkodott – körülbelül 3 holdnyi szántón – azonban lovait 2002-ben eladta, azóta egy Trabant motorral működő, saját készítésű „kisipari traktorral” dolgozik. Egy testvére van, aki szintén nő.

János az általános iskolát követően tovább tanult a szakmunkásképzőben, és a végzés után a szakmájában villanyszerelőként helyezkedett el az egyik helyi vállalatnál. Miután a nyolcvanas évek elején a vállalatánál nem kapott fizetésemelést, daczból kilépett, és a szomszéd faluba járt át dolgozni, motorral. „Jogait” kiharcolva néhány hónap után visszatért a vállalatához. A leépítések okán 1991-ben elbocsátották munkahelyéről, de egy hónapi munkanélküliség után a polgármesteri hivatal alkalmazta karbantartó-villanyszerelőnek. 1992-ben motorbalesetben gerincsérülést szenvedett. 1993-ban ismét munkanélkülivé vált, de most hosszabb időre, hiszen a járadék lejártát követően jövedelempótló támogatásban részesült. Ismét elhelyezkedett és több munkahelyen is megfordult, 1998-ban azonban újra elbocsátották. Csaknem másfél évig volt munkanélküli, majd karbantartóként munkába állt. Gerincsérülésével mindvégig bajlódott, amennyiben tünetmentes időszakok után vissza-visszatértek a gerincfájdalmai. A felvétel idején táppénzen volt, illetve ekkor

már a leszázalékolása is folyt, melybe nem akar belenyugodni, és fellebbezni szándékozik.

Marika, a feleség, népes családban született 1965-ben, hiszen nyolcan voltak testvérek. Ő nem tanult tovább az alapiskola után, hanem amilyen gyorsan csak lehetett munkába állt. Így 1979-ben, 14 évesen már betanított munkásként dolgozott. 16 évesen férjhez ment Jánoshoz, 19 évesen pedig megszülte első gyermekét, Pannit. 1989-ben ismét igénybe vette a gyás intézményét, Júlia nevű lányával. 1992-ben járt le a gyese, azonban már nem tudott visszamenni az üzembe, mert azt bezárták. Munkanélküli lett, amibe nem tudott belenyugodni, és kijárta, hogy édesapja gondozójaként „ápolási segélyt” kapjon. 1994-ben betanított munkásként ismét elhelyezkedett egy kft-nél, ahol sokadmagával meglehetősen mostoha körülmények között dolgozik azóta is, és meglehetősen piszkos és kellemetlen munkát végez. Ez utóbbiak – mint mondja – őt nem zavarják, azonban a munkakörülmények – a hideg betonpadlózatú helyiségben, forró gőzben és huzatban végzett munka – oly mértékben igénybe veszik a szervezetét, hogy a vizsgálat idején vesemedence-gyulladásból adódó gerincfájdalmaival tíz napig kórházi ápolásra szorult.

Panni, a nagyobbik lány, most kilencedik osztályba jár, és szakácsnak készül a szakmunkásképzőben. Ebbeli ismereteit jól tudta hasznosítani anyja kórházi kezelése idején, ugyanis a család étkeztetésének és ellátásának a feladatait ő vette át ezekben a napokban. Panni ugyan jó tanuló, azonban összeismerkedett egy festőnek készülő szakmunkástanuló fiúval, aki udvarolni kezdett neki. Így a szülők aggódnak, hogy a lány legalább „tanulja ki a szakmáját”. Saját példájukat hozza fel az anya. „Én 16 éves voltam, János meg 18 éves, amikor összeházasodtunk. Én is nyolcadikos múltam, amikor megismerkedtünk.” „De ez más világ” mutat rá a különbségekre is az anya.

Julika, a kisebb lány, ötödikes, és szülei szerint nem túl szorgalmas az iskolában, illetve ezen túl sem mutat különösebb érdeklődést semmi iránt. Taníttatni szeretnék őt is, és abban reménykednek, hogy legalább a szakmunkásképzőbe eljut.

János és Marika a házasságukat követően még 1982-ben telket vásároltak, ahol a következő évben részben „saját erőből”, részben OTP kölcsönrel – két gyerek vállalásával – elkezdték az építkezést. A telek falusi viszonylatban nem nagy, mindössze 150 négyzetögl. Ez, az akkori jövőbeli kilátások és terveik alapján elégnak tűnt, mára azonban érzékelhető hátránnyá vált, ugyanis ekkora portán nem lehet jelentős gazdálkodást folytatni. Az építkezés nagy részét családi kalákában végezték, még a szakmunkák jelentősebb részét is, hiszen például a villany- és a vízszelvényezés a férj feladata volt. Szerencsésnek mondják magukat, mert az OTP kölcsönt a számos munkanélküli állapotuk ellenére „letisztázták”. A lakás 72 négyzetméteres, melyet, a család nagyságát tekintve megfelelőnek tartanak. A portán ólak is találhatóak, továbbá János „műhelye”, amelyben a nyolcvanas évekből származó gépek – állványos fűrőgép, hegesztőgép, karos lemezolló stb. – találhatóak, emlékeztetve a házilagos

építkezések megrendeléseinek pezsgőbb korszakára. A gépeknek persze még ma is jó hasznát veszi, hiszen a környékről alkalomadtán ma is felkeresik kisebb-nagyobb munkákkal.

Várható pénzbeli bevételek és kiadások	Ft
Apa táppénze	20 000
Anya (nettó fizetés)	42 520
Családi pótlék	9 400
Nevelési segély	8 400
Bevétel összesen	80 320
Az egy főre jutó havi jövedelem kb.	20 080

Havi állandó kiadások: gáz, víz, villany, OTP hiteltörlesztés (színes TV, porszívó), biztosítás a házra, telefon, napi 200 forint zsebpénz Panninak, táp a disznóknak, összesen kb. 33-34 ezer forint. A megélhetésre és egyéb kiadásokra durván 45-46 ezer forint áll a háztartásvezető rendelkezésére a következő hónapban. Vagyis a családnak ennyiből kell kijönnie, ha nem akar kölcsönkérni, melytől meglehetősen idegenkednek a felnőttek.

A HAVI ÉTLAP

Az adatok felvételére tavasszal, 2002. március 5.-e és április 5.-e között került sor, mely időszakba a Húsvéti ünnepek is beleestek. Ez módot nyújt arra, hogy az ünnepi étkezésekbe is bepillantást nyerjünk.

III. hó. 5. (kedd)

(R)eggeli: fánk, (GY)erekkek, rántotta, (F)elnőttek), tej és tea,
 (T)ízórai: zsemle, fasírt, (J)ulika, 200 forint.-
 (P)anni,
 (E)béd: maggi leves, tökfőzelék, fasírt,
 (V)acsora: maradék leves délről, sült krumpli, tepertő,

III. hó. 6.

R: fánk, (GY), pirítós, fokhagymával és zsírral, (F), tej, tea,
 T: zsemle, fasírt, (J), 200 ft.- (P),
 E: tarhonya leves, tökfőzelék, fasírt,
 V: tea, bundás kenyér,

III. hó. 7.

R: fánk, (GY), pirítós kenyér, zsírral, (F),
tej, tea,
T: margarinos kenyér (J), 200 ft.- (P)
E: krumplileves,
V: tejberizs,

III. hó. 8.

R: fánk, (GY), diós kifli, (F), tej, tea,
T: margarinos kifli, (J), 200 ft.-, (P)
E: borsó leves, túrós tészta,
V: sült krumpli,

III. hó. 9.

R: pirítós (GY), rántotta (J)ános, tej, tea,
E: rakott krumpli főzőkolbásszal,
V: déli maradék,

III. hó.10. (vasárnap)

R: kenőmájas, kenyér, tej, tea,
E: pörkölt tésztával,
V: pizza,

III. hó. 11.

R: margarinos kenyér, kakaó,
T: kifli, (J), 200 ft.- (J)
E: pörkölt, kenyér,
V: sült krumpli,

III. hó. 12.

R: diós kifli, tej, tea,
T: kifli, (J), 200 ft.- (P)
E: húsleves, tejberizs,
V: rántotta,

III. hó 13.

R: margarinos kenyér (GY), rántotta (J), tej,
tea,
T: kifli, joghurt (J), 200 ft.- (P)
E: paradicsomleves, krumplis tészta,
V: déli maradék,

III. hó. 14.

R: margarinos kenyér, alma (GY), rántotta
(J), tej, tea,
T: kifli, joghurt, (J), 200ft.- (P)

E: gulyásleves, grízes tészta, (a gyerekek a
nagyamánál ettek),
V: kenyér, tepertő, abáltszalonna, tea,

III. 15.

R: bundás kenyér, tej, tea,
E: borsóleves, hurka, kolbász, tört krumpli,
V: déli maradék,

III. hó. 16.

R: virsli, mustár, kakaó,
E: tojásleves, káposztás hús,
V: déli maradék,

III. hó. 17. (vasárnap)

R: sült kolbász, hurka, kenyér, tej, tea,
E: maggi leves, csirkepörkölt tésztával,
sütemény,
V: sült krumpli

III. hó 18.

R: fánk (GY), túrós táská (F), tej, tea,
T: margarinos zsemle (J), 200 ft.- (P)
E: paprikás krumpli, csalamádé,
V: sült szalonna tojással, tea,

III. hó. 19.

R: fánk (GY), bundás kenyér (F), tej, tea,
T: melegszendvics (J), 200 ft.- (P)
E: káposztástészta,
V: margarinos kenyér, alma,

III. hó. 20.

R: fánk, (GY), szalonna (F), tej, tea,
T: kakaós csiga (J), 200 ft.- (P),
E: zöldborsóleves, kakaós palacsinta,
V: sült szalonna, sült krumpli, tea,

III. hó. 21.

R: kakaós csiga, (GY), zsíros kenyér (F),
tej, tea,
T: almás rétes, (J), 200 ft.- (P),
E: kacsaprólék pörköltesen rizzsel, csala-
mádé,
V: déli maradék, zsírban sült krumpli,

III. hó. 22.

R: vaníliás karika,(GY), pirítós zsírral, (F),
tej, tea,
T: almás rétes, (J), 200 ft.- (P),
E: pirított tésztaleves, sárgaborsó főzelék,
fasírt,
V: tükörtojás, sült szalonna,

III. hó. 23.

R kenőmájás, kenyér, tea,
T: 200 ft.- (P),
E: meggyleves, paprikás krumpli kolbász-
szal,
V: déli maradék, kenőmájás, alma,

III. hó. 24. (vasárnap)

R: bundás kenyér, tej, tea,
E: húsleves, sült hús tört krumplival, csala-
mádé,
V: déli maradék,

III. hó 25.

R: vaníliás karika, (GY), diós kifli (F), tej,
T: kifli, (J), 200 ft.- (P),
E: húsleves (vasárnapi maradék), káposztás
tészta, befőtt,
V: sült szalonna, zsírban sült krumpli,
kenyér,

III. hó 26.

R: kakaós csiga, (GY), diós kifli (F), tej,
T: almás rétes (J), 200 ft.- (P),
E: a gyerekek a nagymamánál ettek, anya a
kórházba ment ellenőrzésre, apa nem evett,
V: sült szalonna, zsírban sült krumpli,
kenyér,

III. hó, 27.

R: kenőmájás, kenyér, tej, tea,
E: paradicsomleves, főzőkolbászos tarho-
nya,
V: tejberizs,

III. hó. 28.

R: párizsi, kenyér, kakaó,
E: paprikás krumpli nokedlivel,
V: déli maradék,

III. hó. 29.

R: kenőmájás, kenyér, tej, tea,
E: pirított tésztaleves, mákos tészta,
V: sült krumpli, tükörtojás, kenyér,

III. hó. 30.

R: párizsi, (GY), sült szalonna (F), tea,
E: húsleves, pulykaszárnny sütvé, rizibizi,
zserbó,
V: déli maradék,

III. hó 31. (Húsvét vasárnap)

R: házi sonka, főtt tojás,
E: húsleves, töltött káposzta, pogácsa,
almás-krémes sütemény,
V: kocsonya, sonka és tojás reggelről,

IV. hó 1. (Húsvét hétfő)

R: szendvics,
E: a vasárnapi maradék,
V: maradék kocsonya, sonka, tojás,

IV. hó. 2.

R: sült krumpli, tea,
E: tyúkpörkölt tésztával,
V: déli maradék,

IV. hó 3.

R: fánk, (GY), rántotta (F), tej, tea,
T: fánk (J). 200 ft.- (P),
E: birsalmaleves, sült hús, tört krumpli,
V: déli maradék,

IV. hó 4.

R: fánk (GY), diós kifli (F), tej,
T: fánk (J), 200 ft.- (P).
E: pirított lebbencs tojással,
V: margarinos kenyér, főtt tojás,

IV. hó. 5.

R: fánk (GY), diós kifli (F), tej, tea,
T: fánk (J), 200 ft.- (P),
E: kacsás káposzta, székelykáposzta módra
(kacsafar-hát rizzsel és káposztával)
V: déli maradék,

KIEGÉSZÍTŐ INFORMÁCIÓK A HÁZTARTÁSVEZETÉSHEZ

A felnőttek nem kávéznak, ellenben dohányoznak. János két nap alatt egy, Marika naponta általában egy doboz cigarettát szív el. Italt módjával fogyasztanak, és ezt is csak ünnepi alkalmakkor vásárolják a boltból. Húsvétkor több üveg üdítő került az asztalra a gyerekeknek, két liter bor a felnőtteknek, és két deci pálinka a locsolók és rokonok számára.

Főzni naponta kell a gyerekek miatt, mivel így olcsóbb, mintha befizetnék őket ebédre. (Egész pontosan a család rendelkezésére álló készpénzből nem is nagyon futná, hogy a két gyerek étkeztetését így oldják meg.) És a férj miatt is, aki éppen táppénzen volt. Az anya a „műszak” miatt nem étkezik délben otthon, hanem csomagol magának: kenyér és egy „ujjnyi szalonna” a napi adagja.

A felvétel idején a „szokásostól” eltérő eseményt Marika hét napos kórházi kezelése jelentette, melynek során több ponton is át kellett szervezni és értékelni a háztartás- és az életvezetésben kialakult rutint. Az anya helyét a szakácsnak készülő nagyobbik lány vette át a háztartásvezetésben, akit különösebb tanácsokkal nem kellett ellátni a teendőket illetően, ugyanis benne élvén ebben a világban, arról bőséges ismerettel és tapasztalattal rendelkezett. A nagymama szükség szerint természetesen „besegített”, főként amikor „időnyomás” okán – mindenkinek halaszthatatlan feladatai voltak – a család kiszolgálására szoruló tagjairól kellett gondoskodni. A kórházi kezelés a kiadásokat a szokásosnál jobban megterhelte, így az egyensúly fenntartása végezt változtatásokra volt szükség. Az anya ekkor leszokott a dohányzásról. Miután nem volt „saját orvosa” – vagyis a mindenkori ügyletes orvos látta el – „megspórolta” a hálapénzt, és a nővéreknek sem adott „borítékot”, hanem az olcsóbb megoldást választotta, vagyis bonbont vett nekik. Így is megterhelték a családi költségvetést az utazási és a plusz gyógyszerköltségek, melyek más formában való kiváltására nem volt lehetősége.

AZ ÉTREND FŐBB SAJÁTSZERŰSÉGEI

Mint látható, a családi étrend egyik jellegzetessége, hogy reggeltől estig minden szokásosnak számító fő étkezésről a család keretén belül gondoskodnak. A család tagjai a reggelin és a vacsorán kívül – az anya kivételével – az ebédet is otthon fogyasztják el, továbbá a „külső” étkezések egy részét is hazulról vitt ennivalókkal elégítik ki. Vagyis naponta főznek, alkalmasint többször is, amikor az ebéden túl frissen készült meleg vacsorát fogyasztanak. A háztartásvezetés további jellegzetessége, hogy gyakran annyit főznek, hogy a következő fő étkezésre is maradjon belőle. Az ebédből maradjon vacsorára, netán levesből, főzelékből, húsoból stb. a következő napra is.

Az ételek közt gyakran szereplő alapanyagok – például krumpli, tojás, tészta, káposzta – arra engednek következtetni, hogy azok saját termelésből valók, illetve házilag készültek. Hasonlóképpen erre utal, hogy a frissen készült meleg vacsorákat a szinte állandó ételnek számító „krumpli” uralja, többnyire a disznóvágás valamelyik „melléktermékével” – pl. zsír, tepertő, szalonna – kombinálva. Miután más disznóvágásra utaló ételek – hurka, kolbász, (abált) szalonna stb. – is viszonylag rendszeres elemei az étrendnek, feltehető, hogy a család él a hízlalás és a vágás lehetőségével is. Ezek az adatfelvétel során aztán igazolódtak, továbbá, hogy a hagyományoknak megfelelően feldolgozzák és hasznosítják a sertés olyan részeit is, amelyeket a „modern” és jómódú városi háztartások napjainkban már nem – vagy nem fő étkeként és rendszeresen – fogyasztanak, esetenként nem is ismernek. Egyébként a háztartásvezető feljegyzéseiből pontosan kiderül, ha a húsételek alapanyaga nem sertés, hanem csirke, tyúk, pulyka vagy kacska volt. A boltban vett, vagyis az iparilag előállított felvágottak nevei – pl. párizsi, virsli, főzőkolbász, kenőmájás – szintén pontosan megjelölve szerepelnek az étrendben, módot adva a „saját vágásból” és a „vettből” származó alapanyagok közötti megkülönböztetésre.

A családi ellátás jellegzetességeként tarthatjuk számon azt is, hogy a gyerekek bizonyos keretek közt megkülönböztetett elbánásban részesülnek. A „kényeztetés” jele, hogy gyerekek mást kapnak reggelire, alkalmanként tízóraitra, mint a felnőttek. Amíg az előbbieket étkezésében gyakran jelennek meg a finom-pékárúk – fánk, kakaós csiga, almás rétes, kifli stb. – addig a felnőttek a hagyományosnak tekinthető reggeliket (pl. rántotta, zsíros vagy piritós kenyér) kapják. A reggelik összeállítása egyébként is azt látszik sugallni, mintha a háztartásvezető ezt az étkezést a kiadások szempontjából nagyvonalúban kezelné a meglehetősen puritán ebédekénél és vacsoráknál. A személyre szóló megkülönböztetés része, hogy a vásárlásoknál a gyerekek csakúgy megkapják az áhított „luxus” cikket – rágógumit, olcsóbb csokoládét, cukorkát, divatos üdítőket – mint a felnőttek a cigarettaikat.

A megkülönböztetett bánásmódra utal az is, hogy a nagyobbik lány naponta 200 forint zsebpénzt kap, amellyel maga gazdálkodik. A szülők természetesnek tartják, hogy legyen zsebpénze, és nem csupán azért, mert „nagy lány”, „van udvarlója”, vagy, hogy tanuljon meg gazdálkodni a pénzzel, hanem, hogy ne lógjon ki az osztálytársai közül azzal, hogy az tanórai szünetekben ő nem tud vásárolni semmit, míg a többiek szendvicseznek és kóláznak. A kisebbik lány nem kap zsebpénzt, hanem otthonról viszi a tízórait, ami így számottevően olcsóbb, mintha azokat az iskolában venné meg.

A tej az egyik szomszédtól való. Ára literenként nyolcvan forint, vagyis jóval olcsóbb mintha a boltban vennék. Két naponként mennek érte, és egyszerre két litert hoznak el. A házi tej egy részét az anya feldolgozza, például túrót készít belőle.

Nos, e jellegzetességek a háztartásvezető kitüntetett helyét mutatják a család étkezésének alakításában és pénzgazdálkodása központosításában, hiszen rajta kívül

csupán a nagylány bír „saját rendelkezésű” pénzzel és „joggal” étkezése szervezését illetően, de ez is csupán a tízóráira korlátozódik. Ez a helyzet szorosan kapcsolódik ahhoz a tényhez, hogy család bizonyos termékekből igyekszik önellátásra berendezkedni a pénzbeli megélhetési források alacsony szintje okán, vagyis a készpénz „kiváltására” törekszik a saját termeléssel és a házilagos előállítással.

AZ ÖNELLÁTÁS SZEREPE AZ ÉTKEZÉSBEN

A család a természetes önellátást részben „saját”, részben János apjának „további” kárpótlási földjére alapozza. A telken ugyan Marika kialakított egy veteményes kertet, de az nagyon kicsi, hiszen maga a porta sem túl nagy, mindössze 150 négyszögölnyi. Van viszont egy 600 négyszögöles „saját” kertjük, melyet János apja bocsátott rendelkezésükre a kárpótlási földjéből, és amelyen megtermelhetik a legalapvetőbb terményeket. Ide zöldségeket, borsót, zöldbabot, hagymát, paprikát, paradicsomot, káposztát, uborkát stb. vetnek, továbbá krumplit, kukoricát és közé tököt, babot. Ezen túl „részesednek” a kárpótlási föld további részéből is, ami azt jelenti, hogy azon János apjával és testvérével közösen termelnek kukoricát, búzát, árpát stb., melyet aztán elosztanak egymás közt.

A nagyobb földmunkákat (szántás, boronálás stb.), a vetést és a betakarítást közösen végzik szintén János apjával és testvérével, hiszen – mint szó volt róla – az „öregnek” voltak lovai, illetve az eladás után – azokat kiváltandó – közösen bütyköltek össze egy trabant motorral működő „traktort”. A saját vonóerő, annak házilagos karbantartása és javítása jelentős pénzbeli kiadásoktól kíméli meg a családokat, mivel mind a földmunkák, mind a szállítás meglehetősen költségesek a településen. A „kézierőt” igénylő mezőgazdasági munkák (pl. kapálás) idején szintén együtt dolgozik a család.

János családja általában, a fent vázolt termelésre is alapozva, két-három sertést hizlal fel évente. Saját termelésű kukoricával, krumplival, zöldséggel, tökkel, takarmánybúzával stb. ki tudják váltani a meglehetősen drága táp egy részét. Nem mindent, de jó részét igen, hiszen csak így biztosítható, hogy az állatok hat-hét hónap alatt elérjék a kívánt súlyt. (A házimunkákat megkönnyítendő, János barkácsolt egy darálót is a búza- és kukoricadara előállítására.) Tekintettel arra, hogy az egyik sertést tavasszal, a másikat ősz végén szokták levágni, különböző súlyú állatokról van szó. Az utóbbi a nagyobb, ami két mázsa feletti súlyt jelent, szem előtt tartva a család zsír- és szalonnaszükségeit.

A felvétel évében két választási malacot kaptak János szüleitől. Az „ingyen malacokat” jelentős megtakarításként tartották számon a felnőttek, számításaik szerint mintegy „16 ezer forintot spóroltak” ezen. A feldolgozott sertések tartósítására különféle eljárásokat alkalmaznak, köszönhetően a fagyasztóládának. Használják a

füstölést is, de a disznó nagyobb részét a család egyszeri étkezési kapacitását szem előtt tartva kisebb egységekre osztva – 4-5 szelet karaj, fél-háromnegyed kiló comb, ugyanennyi oldalas, egy-két hurka, egy-két kolbász, egy kiló tepertő vagy zsír stb. – csomagolják, és helyezik be a hűtőládjába. Ily módon egyes termékekből tíz-hús, de akár negyven (pl. hurka) adag étel is kerül a fagyasztóba. Ezekon túl húsos káposztát és töltött káposztát is tesznek a hűtőbe. Marika állítja, hogy nála bevált a „félkész” termékek (le) fagyasztása, mert így a zsír és szalonna nem „avasodik”, a tepertő pedig nem „vonul” meg. A felvétel idején (márciusban) már meglehetősen üres volt a hűtőláda: négy csomag szalonna, egy csomag oldalas, néhány hurka, kolbász, és némi húsos káposzta árválkodott benne.

Baromfit most nem tartanak. Elsősorban is a kicsi udvar miatt: „Volt keltetőgé-pünk, de kicsi a hely, és kannibálok lettek” mondja Marika, majd egy újabb érvet hoz elő, „Ennivalójukon meghízik a disznó.” Az étkezések alapanyagául szolgáló csirkét, tyúkot, libát és kacsát döntően a boltban vásárolta a háziasszony, zömében farhát és szárny formájában. A Húsvét utáni kedden elfogyasztott „tyúkpörkölt” alapját Marika anyjától kapták, aki „kitojt tyúk” minőségben kedvezményesen vette, majd otthon feldolgozta és fagyasztotta. A tojás viszont kivétel nélkül János és Marika szüleitől való, és nem csupán az étkezésekre jut belőle – rakott krumpli, tükörtőjás, rántotta, bundás kenyér – de Marika a házi-tészták alapanyagául is ezt használja. „Nem ingyen van, amit adnak”- mondja önérzetesen Marika -, „rengeteget kapálunk a határban, segíték anyósoméknak, anyuéknak.”

A zöldségek, a paprika, a paradicsom, a gyalult tök, a gyalult uborka, a zöldborsó, a zöldbab, a kapor, a sóska, a karalábé stb. egy része szintén a hűtőládjába kerül, kisebb fogyasztási egységekre csomagolva. Bár gyümölcsöt is szoktak így elrakni, Marika inkább befőttként teszi el a cseresznyét, a szilvát, a sárgabarackot, a birsalmát, az egrest vagy az őszibarackot. Ezekből tíz, hús, de akár harminc (pl. cseresznyéből) üveg is sorakozott a polcokon ősszel. (A cseresznyét és a meggyet Marika egyik kolleganőjétől kapták.) Ez akkora mennyiség, hogy kitarat tavaszig, így a felvétel idején még volt a kamrában, főként a cseresznyéből és egresből. A savanyúságok közül az uborka és a csalamádé „megy” a családban, ezekből szintén nagy mennyiséget – tíz-hús üveggel – rakott el a háziasszony. Külön említésre méltó, hogy Marika maga rakja el a paradicsomlevet. A télnek 75 üveggel mentek neki, így módon még a felvétel idején is közel 20 üveg állt felbontatlanul a polcokon.

A PÉNZ SZEREPE AZ ÉTKEZÉSBEN

A napi és a nagyobb vásárlások – melyek döntően szintén az étkezés biztosítása körül szerveződnek – láthatóan az önellátás vázolt „rendjéhez” igazodnak. Egyrészt az

önellátás által nem biztosított ételek és étkezési alapanyagok beszerzését célozzák: kenyér, liszt, cukor, tej, tejföl, margarin, étolaj, tea stb. Másrészt az önellátás „egyhangúságának” a feloldására, elviselhetőbbé tételére és kiegészítésére is irányuló vásárlásokra gondolunk. Olyanokra, mint a sárgaborsó, a csibe és kacsá far-hát, a pulykaszárnny, amelyből levest és egyben második fogást is lehet készíteni, a virsli, a kenőmájás, a párizsi vagy a főzőkolbász. Aztán utalnánk az ebben az étkezésmódban „luxusnak” és „presztízsfogyasztásnak” számító elemekre, melyek elsősorban is a gyerekek életkori csoportjai által generált elvárásoknak igyekeznek megfelelni, a „szegénység” elfedése értelmében. A kisebbik lány – amikor lehet – fánkot, kakaós csigát, rétest, kiflit, joghurtot stb. visz tízórára az iskolába, míg a nagyobb lány az iskola büféjében maga választja ki az ételt. És persze a gyerekek rágógumiznak, kóláznak és csokoládét esznek. Ezek a nyilvánosságnak is szóló gesztusok, melyek merőben más információkat igyekeznek közvetíteni az osztálytársak (és a pedagógusok) számára a családról, annak gazdasági helyzetéről, étkezési lehetőségeiről, az elfogyasztott ételek összetételéről és minőségéről, mint a valóságos. Nem átverésről van szó, sokkal inkább a környezettel való lépéstartás diktálta megfelelési kényszeréről, és persze védekezésről, egy, a család számára kellemetlen és „szégyellni” való állapot – a „szegénység” – elfedéséről. És ennek részeként a saját helyzet folyamatos megerősítéséről az osztálytársak között valahol „középen”, elkerülendő „szegénység” bélyegét. (A szülők világa némileg másként látszik működni e szempontból, amennyiben az anya – és amikor dolgozni járt, az apa – természetes módon veszi (és vette) elő naponta a kenyeret és a szalonnát, netán a kolbászt és hurkát, hiszen ezzel nem lóg(ott) ki a hasonlóan keveset kereső munkatársak sorából. Döntően mindenki ugyanezen ennivalókat fogyasztja az étkezések idején.)

Nos, az írás címe – „az angolkönyv és a melegszendvics” – is a kisebbik lány egy ilyen „megfelelési” és „lépéstartási” gesztusa nyomán kialakult iskolai konfliktushelyzetre utal. Az előzményekhez tartozik, hogy a szeptemberi közel tíz ezer forintos tankönyvcsomagban nem szerepelt az „új” angol nyelvkönyv ára és ezt a második félévben kellett megvenniük a szülőknek, hozzávetőlegesen háromezer forint értékben. (Az „új” alatt az értendő, hogy ilyet még nem használtak az iskolában, így használtan nem lehetett megvásárolni az ismerősöktől.) A könyv árát Julika sem tudta befizetni márciusig, más osztálytársaihoz hasonlóan, tekintettel a család „rossz” anyagi helyzetére. Március 19.-én, kedden, a kisebbik lány is kiharcolta otthon, hogy nővérehez hasonlóan 200 forintot kapjon a hazuról vitt tízórai helyett, melyen az iskolában melegszendvicset vett. Amikor az osztályfőnök meglátta a gyerekek kezében a melegszendvicset, azt mondta: „Most is mit eszel? Ha például vajás kenyeret ennél és minden nap félretennéd a melegszendvics árát, akkor ki tudnád te is fizetni az angolkönyvet.” Julika az osztálytársak előtt elhangzott „megjegyzést” – bármi is volt az osztályfőnök szándéka – megaláztatásként élte meg, ugyanis ez emlékeztette őt a többiek előtt, hogy a „szegények” közé való, tekintettel arra, hogy

a nyelvkönyv árát eddig az osztály szegénysorsú tanulói nem fizették be. A kislány viszont éppen a melegszendvics vételével szeretett volna, ha csak szimbolikusan és csak egy napra is – lásd a havi étrend tízórajait – az „irigyelt” többiek közé bekerülni. Azok közé akart felemelkedni és tartozni a gyerekek között, akik megengedhetik maguknak, hogy a tízórait az iskolában és saját ízlésük szerint vásárolják.

A családaya az esetet szintén megaláztatásként és sértésként élte át: „A gyerekek mindent igyekszünk megadni. Az angolkönyv és a munkafüzet majdnem háromezer forint volt, de nem csak Julika nem fizette be”—mondta tágabb összefüggésbe helyezve a konfliktust. Értelmezésében a család erejéhez mérten „mindent igyekszik megadni” a gyerekeinek, így az angolkönyv befizetésének elmaradása nem a szülők nemtörődömsége, rongyrazása, költséző vagy lumpen életvitele okán maradt el, hanem mert valóban nem volt erre pénzük. A sértettségnek a szülői kötelességtudása és felelősségérzete osztályfőnök általi kétségbe vonása is oka, amennyiben hangsúlyozza, hogy szülőként tisztában van gyerekei tanulása – és így az angolkönyv – fontosságával. Hasonlóképpen sérelmezi családanyai és háztartásvezetői erőfeszítései semmibe vételét, mert úgy érzékeli, hogy az osztályfőnök távolról sem értékeli a súlyának megfelelően azokat a folyamatos erőfeszítéseket, melyekkel biztosítani szeretné családja normális megélhetését, és a körülmények diktálta követelményekkel való lépéstartását. És a helyzet „pártatlanabb” értelmezése miatt felhívja a figyelmet arra is, hogy az osztályban nem az ő gyereke az egyetlen, aki nem fizette be a könyv árát, utalva a „szegénység” rajtuk túlmutató és általánosabb jelenlétére a településen és a gyerekek között.

MEGÉLHETÉS ÉS ÉTKEZÉS

A vázoltakból négy összefüggést emelnénk ki. Egyfelől azt a már jelzett tényt, hogy a vizsgált család a természetes önellátás és a pénzjövdelem sajátos kombinálására alapozva szervezi a megélhetését az ezredfordulón, melyben az étkezés szempontjából az előbbi alapvetőbbnek látszik, mint a pénz. Ezt azért hangsúlyoznánk, mert egy olyan családról van szó, amelynek felnőtt tagjai már iskoláik befejezésekor – a hetvenes évek végén – a mezőgazdaságon kívül kezdték az életpályájukat, vagyis főfoglalkozásban és hivatásszerűen sohasem dolgoztak ebben a szektorban, hanem mindig is ipari munkások voltak. Jóllehet ipari munkásként kezdettől végeztek mezőgazdasági kistermelést, „második” gazdaságként működtetve azt, ennek a súlya és szerepe azonban jelentősen felértékelődött megélhetésükben a rendszerváltást követően, többek közt béreik alacsony szintje, a kilencvenes évek magas inflációja, és a szülők többszöri munkanélküli állapota okán. (Innen közelítve, tehát egy falun élő és iparban dolgozó munkáscsalád megélhetési és étkezési viszonyaiba nyertünk

betekintést, amely több évtizedes bérmunkás mivolta ellenére a globalizáció korában sem képes meghaladni a természetes önellátás szintjét.)

Másfelől azt is hangsúlyoznánk, hogy a megélhetőnek és az étkezés szervezésének azt a módját, amelyben a természetes önellátás ekkora fontossággal bír, több család viszonylag szoros „segítési” és gazdálkodási együttműködése biztosítja. A földet, melyen a saját fogyasztásukra és az állatok etetésére szánt terményeket termelik, ugyanis a családfő apja bocsátotta rendelkezésükre, továbbá a többi földterületet is jórészt családi összefogásban művelik. Ezen túl a szülői családok – mind János, mind Marika szülei – olyan saját termelésű élelmiszerekkel is folyamatosan ellátják a vizsgált családot (pl. tojás), melyeket az nem termel meg magának. A rokon családok közti termelési együttműködés döntően szintén természetes cserén (segítésen) alapul, ahol a kézi munkaerőt a családanya, családapa, nagyobb lány adja, illetve a szakmunkáknál (pl. a saját szerelésű traktor karbantartása) János szakértelmére hagyatkozhatnak. (Marika elmondása szerint a rokonság ugyan számon tartja és megünnepeli a születés- és névnapokat, azonban közös megegyezéssel ajándékokat nem vesznek egymásnak, ami arra utal, hogy minden olyan családok közti tranzakciót, amelynek pénzvonzata van, igyekeznek a minimálisra csökkenteni.)

A fentiekből következik, hogy a vizsgált család felnőtt tagjainak nem csupán ipari munkahelyeiken kell helyt állniuk (dolgozniuk), hanem a „második” gazdaság keretei közt is. A családanya számára, akinek nincs szakképzettsége, kizárólag a mezőgazdasági termeléshez kötődik a részvétel, mely tavasztól ősziig meglehetősen nagy időbeli és fizikai megterhelést jelent neki. Számára a „második” gazdaság a „második” műszakot jelenti, hiszen a munkahelyén ledolgozott nyolc órát követően kell elvégeznie az aktuális mezőgazdasági munkákat a hatszáz négyszögöles földjükön, továbbá szükség szerint anyósáéknak és anyjáéknak is segítenie kell a veteményezésben, gyomlálásban, krumpli töltésben, kapálásban, vagy a betakarításban. A férj, szakképzettségére építve, elvállal kisebb szerelési munkákat (mosógép, centrifuga javítása, stb.), és ha úgy adódik testvérével részt vállal nagyobb léptékű munkákban is, pl. épülő házakban a villany bevezetése. (Egyedül nem vállal nagyobb munkákat gerincbetegsége miatt. A vizsgálat idején három napig részt vett egy új ház villanyszerelési munkálataiban Pesten, de nem tudta végigdolgozni az időt, mert erős fájdalmai voltak, így kénytelen volt testvéreire hagyatkozni. Egyébként az itt kapott pénz felesége kórházi kezelése miatti keresetkiesés és a plusz költségek (pl. többszöri utazás a kórházba, gyógyszerek) finanszírozására és az ominózus angolkönyvre ment el, továbbá a Húsvét illő megünnepelésére. Húsvét vasárnapra így került friss – és nem a fagyasztóból elővett – töltött káposzta az asztalra.) Tekintettel arra, hogy a környezet elszegényedése okán a jelzett kisebb-nagyobb megrendelések is felettébb megritkultak, munkaidőn kívüli idejének döntő hányadában ő is a mezőgazdasági „második” gazdaságban tevékenykedik.

És végül, azzal, hogy szülők csak a két gazdaság együttes működtetésével képesek a család megélhetését az adott szinten is biztosítani, egy emberpróbáló és „önkizsákmányoló” életmódra kényszerülnek, amelyben az önkímélésnek, a pihenésnek és a szabadságnak nincs helye. Hasonlóképpen nincs helye a „szellemi” megújulásnak ebben az életmódban – ide értve a munkaerőpiaci versenyképesség képzésen-továbbképzésen keresztül történő javítását is – mint ahogy az „esztétikai” (pl. fodrász) vagy a „fizikai” megújulás sem integráns eleme a megélhetés eme módjának. „Nincs erőm” – mondja Marika. „Az immunrendszerem legyengült. Állok, ülök, kóvályog a fejem. Fáj a derekam, nem tudom mitől fáj, az orvos nem talált semmit. Az immunrendszerem annyira le van gyengülve, hogy nem szabad gyógyszert szednem. Minden két nap erősítő injekciót kapok.” (A felvétel évében töltötte be a 38. életévét.)

Életviszonyaikat, a család helyzetét és saját háztartásvezetői erőfeszítéseit ellentmondásosan, mindenkori idegi-pszichikai állapotának megfelelően értékeli. Hol bizakodó, büszke és önérzetes: „Na, megvettük az új tankönyvet a lánynak! És még most is tudunk félretenni!” Vagy: „A lányom udvarlója csak néz, hogyan lehet egy négytagú családot ennyiből fenntartani.” Hasonlóan büszkén nyilatkozik nagyobbik lánya gazdálkodási erényeiről: „Mikor beteg voltam Panni még többet tudott megspórolni, mint én!” Hol pedig szorongás, lemondás és letörtség érződik szavaiból: „Elértük a létminimumot!” Aligha meglepő, hogy így hol az „átlagosok”, hol a „szegények” közé sorolta a családot.

BEFEJEZÉSKÉNT

Az országban több millióan élnek és étkeznek hasonló módon. Ezekre az emberekre sok minden mondható csak az nem, hogy „lusták”, „munkakerülők”, „lumpenek”, „szórják” vagy „elisszák” pénzbeli jövedelmeiket, továbbá, hogy „csak a segélyekre várnak” vagy „elkényelmesedtek az államszocializmusban”. És az a minősítés sem állja meg a helyét, hogy „tehetségtelenek”, hiszen, aki ennyi pénzből gazdálkodva így el tudja látni a családját, az aligha lehet tehetségtelen. Egyszerűen csak „szegények”, akiknek léte és ereje láthatóan felőrldök abban, hogy családjukat és magukat napról-napra a felszínen tartsák, titkon remélve, hogy életük ennél „könnyebb” talán még lehet, de tudva, hogy (minőségileg) „jobb” már nem.

Első megjelenés: Egyenlítő, 2004. január (II./1), 2.-10. o.